

מחנה המשפחות באושוויץ-בירקנאו

נילי קרן

אחת התופעות היוצאות דופן ביותר בתהליך יישומו של הפתרון הסופי במחנות המוות היתה המחנה המיוחד שהוקם באושוויץ-בירקנאו בספטמבר 1943 לאסירים מטרזיינשטט. 5,000 היהודים שהגיעו אז לבירקנאו לא עברו את תהליכי הסלקציה וההשמדה של ה"בלתי כשירים לעבודה" שהיו נהוגים לגבי כל שאר המשלוחים, אלא הובאו כולם למחנה נפרד, Bilb, שהוקצה להם לא רחוק משער הכניסה הראשי. הם הושארו בבגדיהם האזרחיים, שערם לא גולח, והנשים, הגברים והילדים הושארו במסגרת אחת. זקן המחנה היה אסיר פלילי גרמני, אבל בכל יתר התפקידים נשאו היהודים עצמם. תנאי הקיום במחנה זה היו גרועים כמו באחרים, ובששת החודשים הראשונים מתו בו כ-1,000 אסירים מתוך 5,000 האסירים הראשונים.

בדצמבר 1943 זכה לאותה קבלת פנים ולאותם תנאים עוד משלוח של 5,000 יהודים מטרזיינשטט. לאיש לא היה ברור מדוע זכו אסירי טרזיינשטט למסגרת שונה ולטיפול אחר מאלה של יתר אסירי אושוויץ, ורובם האמינו כי גם גורלם יהיה שונה מגורל שאר האסירים. ב-7 במרס 1944, שישה חודשים בדיוק לאחר בואם לבירקנאו, נלקחו אסירי המשלוח הראשון למחנה הסגר. למחרת נלקחו כולם לתאי הגזים ונרצחו בלא לעבור כל סלקציה.¹ זמן קצר לפני הירצחם עוד הספיקו לשלוח גלויות לקרוביהם שנשארו בטרזיינשטט ובמקומות אחרים. הגלויות נשאו את התאריך 25 במרס, כלומר יותר משבועיים לאחר שכבר לא היו בין החיים.

למשלוח דצמבר שנותר בחיים נוספו עוד שניים שהגיעו מטרזיינשטט. אז כבר היה ברור כי לכל משלוח הוקצבו רק שישה חודשי חיים, שכן ליד שמותיהם של אנשי כל משלוח נכתב SB6, כלומר sonderbehandlung – טיפול מיוחד – כעבור שישה חודשים. ואכן, ביולי 1944, שישה חודשים לאחר בוא המשלוח של דצמבר, בוצע עוד חיסול. ואולם הפעם נעשתה סלקציה לכל יושבי המחנה והמחנה כולו חוסל.

עשרה חודשים בלבד התקיים מחנה המשפחות בתוך בירקנאו, ולאחר ששירת את מטרתו – חוסל. מה היתה אפוא מטרתם של הגרמנים בקיום המחנה? ממסמכים וחליפת מכתבים בין הצלב האדום הבין-לאומי למשרדו של אייכמן² עולה כי קיומו של המחנה נועד להזים את הידיעות בדבר השמדת היהודים במזרח על-ידי הצגת הוכחות מסוגים שונים. ארגון הביקורים של משלחות הצלב האדום בטרזיינשטט, הצגת הגלויות שנשלחו מבירקנאו

¹ Danuta Czech, *Auschwitz Chronicle 1939-1945*, London/New York, 1990, pp. 593-594
² אוטו דב קולקה, "גיטו במחנה השמדה", בתוך: ישראל גוטמן ורחל מנבר (עורכים), *מחנות הריכוז הנאציים: הרצאות ודיונים בכינוס הבינלאומי הרביעי של חוקרי השואה, ירושלים תשמ"ד*, עמ' 249-260.

לקרובים במקומות שונים ותכנון ביקור של משלחת הצלב האדום בבירקנאו – כל אלה היו חלק מתכניתם של הנאצים. היהודים ששהו ב-Bllb היו אמורים לשמש הוכחה חיה שהידיעות על אושוויץ מצוצות מן האצבע.³

הביקור של משלחת הצלב האדום בטרזיינשטט התקיים ב-23 ביוני 1944 ונועד לו ביקור המשך בבירקנאו. ואולם המשלחת הסתפקה בחלק הראשון של הביקור; המארחים שכנעו את חבריה כי טרזיינשטט הוא היעד הסופי וממנו אין ממשיכים הלאה. משהוברר לגרמנים כי הביקורים הניחו את דעתם של אנשי הצלב האדום, לא נזקקו עוד למחנה המשפחות הצ'כיות, וביולי חוסל המחנה כליל.⁴

מאנשי המשלוח של ספטמבר שרדו יחידים. את העדות על ימיו הראשונים של המחנה הצ'כי העבירו אלה מאנשי המשלוחים הבאים אחריו שנשארו בחיים. איש לא ידע לאן מוליכים אותם. אימת הנסיעה בקרונות הבקר הצפופים והמפגש עם המחנה באישון ליל היו שבר נורא שאנו יודעים עליו מתיאורים רבים. בעוד האסירים החדשים צועדים, נשארו הזקנים והחלשים שרועים בצדי הדרך. החיטוי, הרישום, קעקוע המספרים, ובעיקר המפגש עם אסירים ותיקים, רק עוררו בלבול ומבוכה.

בבואם למחנה שהוקצה להם ולבלוקים מעץ, על הדרגשים העירומים הצפופים, החלו להבין בהדרגה היכן הם נמצאים. על ההמתה בתאי הגזים ובמשרפות שמעו, אך עובדה זו נקלטה בתודעתם רק לאחר שבועות רבים. לפי שעה לא נגע הדבר לגורלם של אסירי המחנה המיוחד הזה, והם נכנסו ל"שגרה" של מסדרים ועונשים, רעב ומצוקה.

אנשים הלכו והידלדלו, והתנהגותם החלה להשתנות בהדרגה עד כדי כך שלפי עדויות חבריהם שהגיעו במשלוח הבא היה קשה להכירם:

...האנשים האלה שינו לגמרי את התנהגותם. אנחנו פוגשים איש את רעהו, היינו חברים, ואחד מהם נעשה בלוקאלטעסטע, כלומר אחראי על בלוק שבו היו 400 איש או יותר. מישהו ניגש אליו כחבר והלה אומר לו: פה אין משחקים, ומתחיל עם נאום: "פה הגעתם למקום שממנו לא תצאו". אי אפשר היה להכיר את אותם אנשים שהכרנו אותם. אנשים שאני הכרתי כתרבותיים, התנהגו בצורה פרועה וקשה היה להסביר את השינוי שחל בהם...⁵

או:

...הבחור הזה מהטרנספורט הראשון שהרביץ לאבא של חברו בגלל דבר של מה בכך. אולי שהוא לא עמד בשורה, או שלא סידר את הנעליים כפי שצריך... ושניהם היו חברי תנועה...⁶

³ קולקה, "גיטו במחנה השמדה", עמ' 259.

⁴ לני יחיל, "יהודי דניה בטרזיינשטאט", מורשת ד (יולי 1965), עמ' 65-87.

⁵ דב ברנע, המדור לתיעוד בעל-פה, המכון ליהדות זמננו, ירושלים, 3(34).

⁶ ברנע, המדור לתיעוד בעל-פה, 3(34).

בטרנספורט של ספטמבר 1943 הגיע לבירקנאו גם פרדי הירש, דמות של מחנך נערץ בטרזיינשטט. הירש, שבמסגרת מאמציו לשפר את תנאי חייהם של הילדים היו לו מהלכים אצל הגרמנים עוד בפראג ואחר כך בטרזיינשטט, נמנה עם הראשונים שנשלחו לבירקנאו, והדבר עורר שאלות רבות. רוב העדויות והדיווחים חוזרים על הגרסה שהירש נענש כי הפר הוראה מפורשת של הגרמנים שאסרה על אנשי הגטו להיכנס למחנה המיוחד שהוקם בשביל הילדים מביאליסטוק שהובאו לטרזיינשטט בקיץ 1943, וייתכן מאוד שזו היתה הסיבה הרשמית להכללתו במשלוח של ספטמבר.⁷ ואולם זאת לא היתה כנראה הסיבה היחידה. אם אמנם תכנן ה-RSHA את הקמתו של מחנה משפחות מיוחד ליהודי צ'כיה שהחלו להגיע מטרזיינשטט כדי להכין "הצגה" למשלחות של הצלב האדום הבין-לאומי ורצה ליצור בבירקנאו אשליה של מחנה עבודה שאינו אלא המשך לגטו, היה זקוק לאנשים כמו פרדי הירש ואחרים שסייעו לו בכך.

הירש עצמו לא היה יכול להיות מודע לכל תכניות הגרמנים לגבי מחנה המשפחות הצ'כי, אבל אך אופייני היה לאישיותו שינצל את המעמד שנתנו לו הגרמנים בבירקנאו כדי לפעול מיד לטובת הילדים שהגיעו עם הוריהם למחנה. על אף התנאים המיוחדים וההימצאות עם הורים, אחים ומכרים, ראה הירש לנגד עיניו את הצפוי להתרחש. הגרמנים מינו אותו לקאפו, אך הוא לא ניצל לרעה את המעמד המיוחד שקיבל משלטונות המחנה ולא התעמר בחבריו. הוא השתמש בקשרים הללו ובאמון שרחשו לו הנאצים כדי לנסות ולהמשיך במחנה המשפחות את מה שעשה בטרזיינשטט – הקניית טיפול וחינוך למאות הילדים שנמצאו שם. שום מסמך נאצי אינו מזכיר את הטיפול היוצא דופן בילדים היהודים במחנה המשפחות, אבל מתוך כוונותיהם של הנאצים בהקמת המחנה הזה אפשר להבין שהיה להם עניין רב מאוד ללכת לקראת הירש כשביקש ליצור בעבור הילדים מסגרת פיזית מיוחדת, דהיינו בלוק מיוחד שישמש מסגרת חברתית-חינוכית-טיפולית – ממש כמו "בית ילדים" בטרזיינשטט.

למטרה זו הוקצה בלוק 31, ולהירש הותר לשלב בפעילותו ילדים עד גיל 14 בלבד. הנאצים עודדו את הפעלת הילדים בבלוק זה ועד מהרה אף החלו לשפר את מזונם של הילדים. המרק שקיבלו היה מזין יותר ולעתים קרובות הכיל גם בשר. הילדים זכו למנות לחם גדולות יותר, לסוכר ולריבה, ולעתים אף קיבלו לחם לבן וחלב. לאלה מן האסירים שבאו בשערי המחנה הזה ממחנות אחרים בבירקנאו נראה הדבר מוזר ותמוה, כי בבירקנאו כמעט לא נותרו ילדים, להוציא התאומים שבחר מנגלה להשאיר בחיים לצורך ניסויים רפואיים או כאלה שרימו בנוגע לגילם והסתננו עם אבות או אמהות. יתר על כן, מראם של ילדים שראשם לא גולח והם לבושים בבגדים "אזרחיים", היה מראה חריג מאוד במחנה הזה. כל זה התרחש באותו זמן שהאסירים המבוגרים במחנה המשפחות סבלו חרפת רעב ושיעור התמותה

⁷ הגרמנים תפסו את פרדי הירש כשניסה לברר את משמעותו של משלוח הילדים שהגיעו מביאליסטוק ושהו מחוץ לגטו טרזיינשטט. הוא נאסר ונשאר במעצר עד ספטמבר 1943.

בקרבם הלך כאמור וגדל ככל שעבר הזמן. מבחינת הנאצים היה בלוק הילדים צריך אולי לשמש בשעת צורך "מודל" לתנאים שילדים יהודים מצויים בהם במחנות, בניגוד ל"שמועות" על ההשמדה. וכך, כמו בנושא גטו טרזיינשטט עצמו, גם כאן נפגשו משאלות הלב של היהודים עם המזימות של הנאצים, ובלוק הילדים החל לפעול.

ארגונו של בלוק הילדים

הירש היה הממונה על בלוק הילדים. הוא ניהל את כל העבודה שנעשתה שם. הוא היה אחראי על מינויו של צוות ההוראה, ההדרכה והטיפול. הוא בחר את האנשים, ואף שהנאצים קבעו את גיל 14 כגיל המקסימלי של הילדים, באמתלות שונות הצליח הירש להכניס לבלוק נערים ונערות בוגרים יותר בתור בעלי תפקידים, מסייעים, שליחים וכדומה. הוא גם הגדיל את מספר העובדים בבלוק, כי ידע שתנאי החיים בקרב הילדים טובים יותר מאשר במסגרת העבודות היזומות המפרכות ששאר אסירי המחנה הועסקו בהן. הוא השתדל לבחור עובדים שכבר היה להם ניסיון בטיפול בילדים, והיו אחדים כאלה במשלוח של ספטמבר. לבלוק הילדים גויס כל מי שיכול לעשות עבודה חינוכית טובה ושיטתית.

לתפקיד אם הבית בחר הירש את מרים אדלשטיין, רעייתו של יעקב אדלשטיין, זקן היהודים בטרזיינשטט שנלקח לברקנאו עם חבריו, אך הוחזק בנפרד מיתר יהודי צ'כיה. מרים אדלשטיין ובנה אריה נמצאו במחנה המשפחות. סגניתו של הירש היתה הנקה אפשטיין. אין עדות שיכולה לנקוב במספר המדויק של הילדים ששהו בבלוק 31 עד חיסולו של משלוח ספטמבר ולאחר מכן. ואולם מתוך החומר הקיים עולה כי בבלוק שהו במשך היום כ-500 ילדים.

בלוק הילדים לא נבנה כמובן במיוחד למטרה זו. זה היה בלוק מגורים רגיל במחנה, מחולק למדורים על-ידי דרגשי העץ שיועדו בדרך כלל לשינה. הילדים חולקו לקבוצות קטנות, בדרך כלל על-פי גילם, וכל קבוצה התרכזת במדור כזה ששימש לה חדר כיתה. הבלוק פעל משעות הבוקר המוקדמות ועד שעות הערב. את הלילה עשו הילדים על-פי מינם עם אבותיהם או אמותיהם בבלוקים של המבוגרים. את ארוחותיהם קיבלו הילדים בבלוק שלהם. השעות בבלוק לא שחררה את הילדים מחובת המסדרים. ואולם בשעה שיתר האסירים אולצו לעמוד למסדר פעמיים ביום ברחבה שלפני הבלוקים, בכל מזג אוויר ולעתים במשך שעות ארוכות, הורשו הילדים לעמוד למסדר בתוך הבלוק, ובכך היתה הקלה של ממש.

הירש לא קבע תכניות חינוכיות מחייבות, שכן על אף התנאים המועדפים שניתנו לילדי המחנה, אסור לטעות ולסבור שניתנו להם גם אמצעים כלשהם לקיים לימודים או פעולות חינוכיות אחרות. לכן לא היה כל טעם לתכנן מראש. ואולם לנגד עיניו של הצוות החינוכי כולו עמדה מטרה אחת: להעלים במידת האפשר את ההתרחשות האמיתית של בירקנאו: המתה בתאי הגזים. המחנה נמצא כאמור בקרבת השער הראשי, ואילו תאי הגזים והמשרפות

נמצאו בקצה השני. אף-על-פי-כן, האמת על המתרחש שם הגיעה בהדרגה גם לידיעתם של אסירי המחנה הזה, וגם את העשן והריחות שעלו משם לא היה אפשר להסתיר. המחנכים לא ניסו אפוא אלא להרחיק את הנושאים הללו מסדר יומם של הילדים, מה גם שלנוכח התנאים המיוחדים שקיבלו היה אפשר לטעת את האשליה כי גורלם יהיה שונה. העובדה שליד שמות כולם הופיע הסימון SB6 לא היתה ידועה להם.

הצוות החינוכי ביקש לשמור על צלם האנוש של הילדים ולמנוע מהם במידת האפשר את קליטת השלילה של חיי האסירים במחנה. הצוות הקפיד אפוא על רחצת בוקר, גם בימי חורף קשים, כשהיו המים קופאים בברזיות, ודאג להשיג בשביל הילדים בגדים שנראו סבירים בתנאי המחנה.

... הם עשו את דרכם לחדרי הרחיצה כשהם רועדים מקור. הקור היה כה עז (30-) עד שהשלוליות במעבר כוסו קרח, שנשבר ממש מתחת לעקביהם של הילדים. הם פשטו את בגדיהם מהמחצית העליונה של גופם והתרחצו במים דלוחים ומעלים סרחון עד כדי כך שלאנשי ה.ס.ס. נאסר לרחוץ בהם את כלי האוכל שלהם. בלילה שרר כפור והברזים כוסו במעטה כפור לבן. הילדים הירבו להניע את זרועותיהם ונגבו את גופם במגבת אחת שהיתה משותפת לכולם...⁸

הירש ייחס חשיבות גדולה לפעילות הגופנית, דבר שעסק בו עוד במגרש הספורט "הגיבור" בפראג ואחר כך גם בטרזיינשטט. ואכן, בזמן שניהל את בלוק הילדים, וגם לאחר מכן, הרבו המחנכים לעסוק עם הילדים בספורט, בהתעמלות, במשחקים ואף בתחרויות כדורגל וכדור-יד. השמירה על גוף בריא עם הניסיון לשמור על נפש בריאה בלבו של מחנה המוות בירקנאו – זו היתה המטרה האחת והיחידה שניסו המדריכים, ופרדי הירש בראשם, לחתור אליה בהתמדה.

סדר היום בבלוק הילדים

הילדים הגיעו לבלוק 31 בשעה מוקדמת בבוקר ולשם הביאו את ארוחת הבוקר שלהם. את הסירים והארגזים עם המזון הביאו ילדים מן המעון.⁹ הילדים בלויית מדריכיהם יצאו לרחצה ולהתעמלות בוקר ולאחר מכן קיבלו את ארוחתם הראשונה.

לאחר מכן נחלקו לקבוצותיהם, וכל קבוצה התרכזת עם מוריה ומדריכיה במדור שהוקצה לה לשלוש שעות של לימודים. אחר הצהריים הוקדשו כשלוש שעות לפעילויות ספורט ולמשחקים עד המסדר. לאחר המסדר וארוחת הערב הורשו הילדים ללכת לבקר אצל הוריהם ובעצם חזרו למשפחות ונשארו ללון שם עד הבוקר.

⁸ אוטא קראוס, "היומן", כתב יד, נתניה 1990.

⁹ אריה קרני (הרי קראוס), המדור לתיעוד בעל-פה, 12(34).

המשמעת של סדר היום בבלוק הילדים לא היתה כה נוקשה. ילדים שהעדיפו להימצא עם הוריהם זמן רב יותר, גם על חשבון הפעילות, היו רשאים לעשות כן. תופעה זו היתה שולית עד מרס 1944, כשנרצחו אנשי המשלוח של ספטמבר. לאחר מכן פחת אמונם של הילדים ומצב הרוח שלהם ירד, והרצון להימצא עם ההורים גבר. אז כבר עמד לרשות הילדים גם בלוק מגורים נפרד, וזו היתה אולי עוד סיבה לרצונם לשהות עם הוריהם גם על חשבון הפעילות בחברת הילדים. אחד מהם העיד לימים:

היינו... משוטטים יותר במחנה, נפגשים יותר עם המבוגרים, שלא כמו בטרזיינשטאט... הייתי מחפש את אמי ושעות הייתי מבלה אתה על מיטתה. רבות סיפרה לי על ביתנו... לימדתני לזכור את כתובת הבית. סיפרה גם שהשארנו חפצי-ערך אצל בעל-הבית בפראג... הרגשתנו אז היתה שזמן רב לא יימשך מצב זה וכעבור זמן קצר שוב נהיה כולנו ביחד. מדריכינו לא מנעו מאתנו להיות עם ההורים; הירשו אפילו להיעדר מהשיעורים.¹⁰

מה לומדים ילדים בבירקנאו?

מחנכים ומדריכים, שאחדים מהם כבר התנסו בעבודה עם הילדים בטרזיינשטט, גויסו עם הגיעם לבירקנאו להמשיך במלאכה החשובה הזאת בבלוק הילדים. הם לימדו את הילדים בבלוק 31 בלא ספרים ומחברות. הנכסים היקרים ביותר שעמדו לרשותם היו הזיכרון והדמיון והכישרון להפיק מהם סיפורים והרצאות, חידונים ושעשועים. כפי שתיאר אבי אופיר (אז פישר),

...על-פי-רוב, כל המטפלים שרצו ללמד משהו – הסטוריה, יהדות, גיאוגרפיה – היו צריכים לספר דברים על פי זכרונם. זה היה, כמובן, תלוי מאד בכשרונו של המדריך ובמידת השתלטותו על המשמעת של קבוצתו. כי כל קבוצה ישבה על דרגשי העץ סביב המדריך שלה ועל ידה ישבה קבוצה שניה. כך שכל קבוצה שמעה באותו זמן לפחות שלוש הרצאות: גם את תכניתו של המדריך שלה וגם את תכניתיהם של שני המדריכים שלימדו את קבוצותיהם משני צידיה...¹¹

והרי קרני (אז קראוס) העיד:

...אני זוכר שיש הרבה ספרים שאני עד היום לא יודע אם קראתי אותם או שמעתי עליהם. של צ'אפק, למשל, בכל אופן של סופרים ידועים. אני זוכר את אוטו קראוס... שהיה יושב, הוא היה אדם שיודע לספר – הוא ישב בינינו וסיפר לנו תוכן של ספר; אבל לא כמו שמספרים תוכן של ספר במשך רבע שעה, אלא זה לקח שעות. וזה כל-כך נחרת בזכרוני עד כי אינני

¹⁰ אלי באכנר, "בטרזיינשטאט, במחנה המשפחתי באושוויץ, בין הזונדרקומאנדו, בבוכנוואלד", ילקוט מורשת כ"ב (נובמבר 1976), עמ' 87.
¹¹ אברהם אופיר (פישר), המדור לתיעוד בעל-פה, 2(34).

בטוח אם קראתי או שמעתי... וכך גם אבי פישר. הוא היה מחזיק קבוצת אנשים ומספר להם. היינו מקשיבים. גם הוא היה אדם שידע לספר...¹²

כל מדריך השתדל להעשיר את הילדים מתוך ידיעותיו המיוחדות. אבי פישר, שהתעניין באסטרונומיה ובהיסטוריה, בחר לתאר לפני הילדים תופעות מרתקות מעולם האסטרונומיה ומהחלל החיצון. הוא סיפר להם סיפורים קצרים על ארצות רחוקות וסיפורים מן ההיסטוריה. הילדים אהבו מאוד לשמוע תיאורים על החיים במחנות קיץ בחופשות, לפני המלחמה. המבוגרים שבהם יכלו להיזכר בחוויית המחנה שעוד הספיקו לטעום לפני המלחמה, והצעירים זכו לרגעים של חלום בהקיץ על חיים שאולי עוד יזכו לראותם מתגשמים. לעתים קרובות היו המדריכים מתחלפים ביניהם בקבוצות הלימוד. החלפה זו כונתה בשם "החלפת ספרים בספרייה", דהיינו כל מדריך שימש ספר חי, והילדים החליפו "ספרים" מדי פעם. כך התאפשר לגוון לילדים את אוצר הספרים והתיאורים.¹³

בכל זאת הגיעו לבלוק 31 בדרך לא דרך שמונה ספרים: "קיצור תולדות העולם" מאת ה"ג וולס, ספר ללימוד רוסית, ספר בגאומטריה אנליטית ועוד. ספר הגאומטריה שימש את אבי פישר בעתות משבר כדי להסיח את הדעת באמצעות פתרון של בעיות מתמטיות.¹⁴ הספרים היו ננעלים מדי ערב בחדרון של הממונה על הבלוק, ואתם עוד פריטים יקרי ערך כמו תרופות. בשעות הלילה נמסרו פריטים אלה להשגחתה של אחת הנערות העוזרות, דיתה פולקובה. היא היתה מסדרת את הספרים בשורה והיתה מחביאה אותם כל פעם במקום אחר לפי תכנית שהוכנה מראש. פולקובה היתה אחת מאותם נערים ונערות מעל גיל 14 שהחזיק פרדי הירש בבלוק בתור כוח עזר וכך שחרר אותם מעבודות הפרך שהיו צפויות להם בתור אסירים רגילים במחנה.

אחת מהנערות שעבדו בבלוק היתה בעלת כישרון ציור מיוחד במינו. בתוך זמן מה הותר לה לצייר על קירות הבלוק ואף ניתנו לה חומרים לשם כך באישורו של הד"ר מנגלה. "היא החלה לצייר על קיר הבלוק דשא וירק עד שהקיר קיבל צורה של חלון לעולם אחר. היא שקדה על כל פרט בציורה שהיה פשוט אך בהיר. בכל יום הלך הדשא וגדל. ובבוקר, כשהגיעו הילדים לגן הם נעמדו והחלו לספור את החינניות והפעמוניות שמעל לראשם..."¹⁵ אחר כך ציירה הנערה על קירות אחרים ציורים מתוך אגדות ילדים, ובהן את "שלגיה ושבעת הגמדים", שהילדים אף הציגו אותה כמחזה.

אבי פישר, אוטו קראוס ויתר המדריכים ידעו כי עליהם למצוא דרכים מגוונות רבות ככל האפשר להעסיק את הילדים ולעניין אותם במשך שעות היום הארוכות, בין היתר, באמצעות

¹² קרני, המדור לתיעוד בעל-פה, 12(34).

¹³ אוטו קראוס, עדות למחברת, 1991.

¹⁴ אופיר, המדור לתיעוד בעל-פה, 2(34).

¹⁵ קראוס, "היומן", עמ' 55.

שירים ומשחקים שהיה אפשר לשחק בלא להפריע לקבוצות האחרות שהצטופפו בבלוק באותו זמן. אחד המשחקים שהמציאו היה משחק מילים שהתחיל במשפט כלשהו, בדרך כלל מתוך חומר הלימודים או הסיפורים שסופרו לילדים, והילדים היו אמורים להשלים את המילה החסרה. כך חזרו ושיננו מילים ונזכרו במקומות ובשמות של חיות וצמחים שהקטנים שבהם לא זכו לראות מעולם.

לא תמיד רצו הילדים לחזור ללימודים אחרי ארוחת הצהריים. אז היה אבי פישר עולה על ארובת הלבנים שהיתה בנויה באמצע הבלוק ומארגן שירה בציבור. הילדים אהבו את כישרונו הקומי ולכן הצטופפו סביבו והתיישבו על הרצפה. השיר האהוב ביותר על הילדים היה שיר הילדים "העפרוני" (Alouette). זה לא היה שיר בלבד, אלא משחק שלם של תנועות, שירה פעילה, קולנית, צרחנית ושמחה מאוד. פישר ניצח על השירה בתנועות ידיים, מישהו אחר לקח פחית והקיש עליה באצבעותיו. כולם היו שקועים בשירה ושכחו את הזמן, את המקום ואת הסבל שבחיהם. לאחר מכן היו ממשיכים בשירי עם צ'כים. הם שרו, ובשירתם התעלו מעל הסבל והרעב. כולם היו גוף אחד ששר בקול בטוח אחד. הם שרו כאנשים חיים. פישר העיד, כי

לעתים נקלע לצריף קאפו, אסיר בעל מלאכה מצרפי הגברים או זקיף של הס"ס. הם לא הבינו את מילות השירים, אך מחאו כפיים עם כל היתר. הילדים היו ברובם ילידי צ'כיה, אך גם אלה ששפת אמם היתה גרמנית או הולנדית למדו את השירים הצ'כים והכירו הן את הלחן ואת המילים. בשעות כאלה דמה הצריף לספינת מבטחים ברחבי האוקיאנוס, ומהשירה בציבור עלה ריחו של הבית...¹⁶

במסגרת הפעילויות המיוחדות הללו הוצג גם המחזה "חמש דקות במלכות רובינזון", פרפרזה מקומית על סיפורו של רובינזון קרוזו. את המחזה כתב איזי פרנקל, אחד המדריכים. היו שם שני תפקידים מרכזיים: של רובינזון ושל ששת, וכל שאר ילדי הקבוצה היו מלחים או קופים שטיפסו על עץ תומר מאולתר. מובן מאליו שהאי הבודד היה המחנה שהילדים נמצאו בו והתכנים היו בהתאם.¹⁷

בתחילת מרס 1944 מלאו שישה חודשים לשהייתם של אנשי המשלוח של ספטמבר במחנה המשפחות. כל אלה שנמנו עם המשלוח הזה נצטוו להתייצב כדי לעבור למחנה אחר. האסירים טיפחו תקווה שעומדים להוציא אותם מבירקנאו. הם הועברו למחנה סמוך להסגר. ואולם עד מהרה התברר לכמה אסירים שהיו חברים במחתרת הבין-לאומית שפעלה בבירקנאו כי אלפי היהודים הצ'כים עומדים להישלח לתאי הגזים. אסירים צ'כים שהיו בעלי

¹⁶ אופיר, המדור לתיעוד בעל-פה, 2(34).
¹⁷ ברנע, המדור לתיעוד בעל-פה, 3(34).

תפקידים שאפשרו להם להסתובב באופן חופשי יחסית במחנה, ניסו בשלב זה לארגן את הנידונים למוות להתקוממות. לשם כך היה נחוץ מנהיג. העיניים היו מופנות אל פרדי הירש. כאן המקום לציין את ייחודו של האיש שהקים את בלוק הילדים במחנה המשפחות הצ'כיות והפעיל אותו. הירש לא היה צ'כי במוצאו, אלא יליד אֶאֶן שבגרמניה. קודם שמלאו לו 20 שנה הגיע לפראג והשתלב מיד בעבודה החינוכית עם הילדים ובני הנוער, פעילות שהקדיש לה את כל מרצו ויזמתו גם בגטו טרזיינשטט. הילדים העריצו אותו ואהבו מאוד את הפעילויות שארגן בשבילם. כאמור, הוא היה הרוח החיה ביצירת בלוק הילדים במחנה המשפחות בבירקנאו, הוא שבחר את המחנכים והמדריכים, הוא שדאג לילדים לתוספות במזון ולצרכים אחרים. הוא הקפיד על ניקיון הגוף, על סדר ועל משמעת וזכה להערכה רבה לא רק בקרב הילדים. מדריכים שבעבר לא העריכו אותו ביותר, משום שלא היה בעל השכלה רחבה ושטחי התעניינות רבים, העריצו אותו על מסירותו לילדים.

כאשר פנו אליו בהצעה להנהיג התקוממות בקרב האנשים של משלוח ספטמבר, היתה שאלתו הראשונה מה יקרה לילדים. המחשבה שבהחלטתו הוא עלול לחרוץ את גורלם למוות בטוח גרמה לו לעינויי נפש. הוא ביקש שהות למחשבה ולהתלבטות. בזמן ההתבודדות לשם קבלת החלטה, שלח יד בנפשו, כנראה באמצעות רעל שהחזיר למזונו.

ב-7 במרס 1944, בלא כל אזהרה מוקדמת, הועלו כל אנשי המשלוח של ספטמבר על משאיות. הם הובלו למחנה הסגר ומשם הוסעו למחרת בלילה אל משרפה III והומתו כולם בתאי הגזים.¹⁸

קודם שעזב את מחנה המשפחות, עוד הספיק הירש להעביר את תפקידו בבלוק הילדים ליוסף ליכטנשטיין.¹⁹ הונזה בְּמֶר (דב ברנע) היה לסגנו. את מקומם של המדריכים שהובלו למוות מילאו עתה מדריכים אחרים מן המשלוח של דצמבר, שגם תאריך שילוחו כבר היה ידוע – שישה חודשים מיום באו.

ליכטנשטיין וצוות מדריכיו ניסו להחזיר לבלוק הילדים הנותרים את שגרת הפעילות ואף הצליחו בכך במידה לא קטנה, על אף החלל הריק שהותירו אחריהם החברים הקטנים שהלכו, המדריכים האהובים ובראשם פרדי הירש, שהיה נערץ כל-כך על הילדים, והנקה האהובה. הפעילות נמשכה במתכונת הקודמת: לימודים, משחקים, שירים ואירועים. אחד האירועים המיוחדים היה ליל הסדר שאורגן בבלוק 31 באפריל 1944. הילדים ורוב המדריכים לא היו בקיאים בהלכות הפסח, אך הם אלתרו כל מה שרק יכלו כדי לשוות לאירוע אופי מסורתי. לילדים סופר סיפור יציאת מצרים, חציית ים סוף והיציאה מעבדות לחירות. הם היו מרותקים לסיפור. אוטו קראוס לימד אותם את ארבע הקושיות, והן שרו אותן בהתלהבות ילדותית.

¹⁸ Czech, *Auschwitz Chronicle*, pp. 593-594

¹⁹ יוסף ליכטנשטיין ("ספל"), חבר "החלוץ" ואחד המחנכים בבלוק הילדים.

...הם לא הקפידו על קיום סדר כהלכתו, במילא הוא נערך בשעות אחר הצהרים והמצות והיין היו מאולתרים. צלחת הסדר הועברה מיד ליד והקיפה את כל הקבוצות. הם אמנם שתו תה במקום יין, ובוודאי שלא היתה להם "זרוע" כהלכה. ובכל זאת, גם אם חיו בעולם של דמיונות, היה זה סדר פסח מקורי... כל זמן שהאמינו בניסים, לא היו אבודים לגמרי... לאחר מכן שרה מקהלת ילדים מאולתרת את השיר אודות האושר והחירות מתוך הסמפוניה התשיעית של בטהובן. עד מהרה הצטרפו אליהם כל יושבי הבלוק. למעלה משלוש-מאות ילדים ומבוגרים שרו יחד "כל בני האדם אחים המה"²⁰...

על-פי העדויות הגיעה השירה הזאת לאוזניו של הד"ר מנגלה, והוא בא מבית החולים שלו אל הבלוק. הוא הכיר כמובן את הלחן ואת המילים, אבל לא היה לו כל מושג שחג הפסח נחוג באותה שעה. כשנכנס מנגלה השתתקו כולם. הוא הניד בראשו כלפי ליכטנשטיין ורמז לו שאפשר להמשיך בשירה. באותו לילה, 7 באפריל, נמלט האסיר הצ'כי זיגפריד (ויטיסלב) לדרר (Lederer) מן המחנה – מעבדות לחירות.²¹

הילדים ומציאות המחנה

כאמור, בבלוק הילדים בבירקנאו, כמו קודם לכן בטרזיינשטט, קיוו המדריכים להסיח את דעתם של הילדים מן המציאות הנוראה ששררה ביתר חלקי המחנה, ובראש ובראשונה מחברתם של האסירים, שהזמן והתנאים הפכו רבים מהם לאנשים שונים מכפי שהיו בעבר, הן במראם והן בהתנהגותם. רוב האסירים היו מוכנים לעשות הכול תמורת תוספת מזון, בגדים או נעליים, סיגריות וכל פריט אחר שהיה בו כדי להקל עליהם או ליצור אשליה של הקלה במצב של רעב מתמיד ומעיק וחוסר כול. המדריכים האמינו כי בהעסקת הילדים בפעילויות לימודיות, חברתיות וספורטיוויות בשעות היום, יצליחו להשכיח מהם את העשן המיתמר מן הארובות ואת השורות הארוכות של האסירים החדשים שהוסיפו רכבות להביא לבירקנאו בלא הפסקה. הצוות החינוכי ידע שהילדים מסתובבים במחנה, לנים בבלוקים של ההורים, נפגשים עם אסירים אחרים ונחשפים כך למציאות במערומיה. ובכל זאת הם לא אמרו נואש במאמצייהם ליצור את "החיים כאילו" במהדורה שנייה. היתה החלטה בקרב המדריכים, שפרדי הירש הקפיד עליה ביותר בזמנו, שלא להשתמש במילים כמו "ארובה" או "גז", שלא תסתכן חלילה ידיעה כלשהי או שמועה בנושאים אלה. אבל זו היתה גזרה שלא היה אפשר לעמוד בה. המדריכים לא יכלו להימנע מלשוחח ביניהם, הילדים שמעו שיחות בבלוקים של הוריהם.

²⁰ קראוס, "היומן".

²¹ על בריחתו של לדרר ראו: אוטו קולקה, "חמש בריחות מאושוויץ", ילקוט מורשת ב, חוברת ג (דצמבר 1964), עמ' 23-38.

כחודש ימים לאחר חיסולו של משלוח ספטמבר, באחד מערבי הבידור הציג נער בן 11, סטיפן שמו, מערכון שכתב וביים עם חבריו. וכך מתאר אותו אבי פישר:
...אני זוכר שאחד מהם היה בחנות בה דורשים ממנו כסף והוא רוצה לשלם בסיגריות. ובכלל, הוא מתנהג כאסיר אושוויץ, בצורה בלתי מובנת לאנשים החיים בתנאים נורמליים. אז בעל החנות חושב שהוא מטורף ומזעיק אמבולנס. כשבא האמבולנס (מריצה פשוטה), וכשמעמיסים אותו עליו, הילד, כלומר המבוגר, השחקן הזה, שהיה המחבר עצמו – מתגונן ומסרב ופורץ בצעקה: אני רוצה ללכת ברגל, אל תכניסו אותי לאוטו! אני לא רוצה ללכת לגאז! נשמעו תרועות צחוק מכל הילדים. זאת אומרת, בפעם הראשונה ידעתי בבידור שהסוד הזה שכל-כך הצלחנו וכל-כך ניסינו לשמור עליו – בסופו של דבר ידוע לכל ילד...²²

המבוגרים במחנה, שרבים מהם היו הורים לילדי הבלוק, שמחו על קיומו ועל קיומה של מסגרת המאפשרת לילדיהם חיים רגילים לכאורה. הימצאותם של ילדים במחנה הוסיפה חיוניות לחיים חסרי מוצא והעלטה חיוכים גם אצל האסירים המבוגרים שהלכו ודעכו. היו אסירים ממחנות אחרים, כמו בעלי מקצוע שהיו רשאים להיכנס למחנה בתוקף תפקידיהם, שמצאו סיבות ותירוצים לבוא לבלוק הילדים, כי התופעה הזאת, של ילדים כה רבים משחקים, שרים ולומדים, היתה בשבילם סם מעורר והזדמנות לשכוח את צרותיהם ולו לשעה קלה. אחד האסירים הללו, ממוצא פולני, היה מביא מדי פעם לבלוק ספר שהתגלגל לידיו כדי להעשיר את הספרייה הדלה.

היו גם קשרים מסוג אחר, שהתפתחו בעיקר בתקופה השנייה. ילדים אחדים למדו די מהר את יתרונם החומרי, ובהכירם את צורכי האסירים המבוגרים, החלו גם הם לעסוק במסחר: "הילדים היו פקחים מאד ומכרו את הבגדים הלאה... אני זוכר שהיה שם ילד אחד שהלבשנו אותו שלוש פעמים בשבוע, והוא תמיד בא יחף וערום, היות והוא מכר הכל. הילד היה מאד פיקח ודאג לאוכל לכל המשפחה..."²³

תופעות כאלה העלו מיד את נושא החינוך המוסרי בקרב המדריכים:
...האם להרים קול צעקה ולמות כאנטיגונה הצעירה או לגנוב ולהתעלם מאחרים כדי להציל את עורך? ... האם עלינו ללמד אותם לדבר אמת או לשקר? לא תרמה! לא תגנוב! אהב את שכנך! האם אין אנו חייבים ללמד אותם כיצד להישרד בתוך הג'ונגל הזה? ... תהיה ישר, אציל ומושיט יד לבריות, הוא ציטט שורה של משורר גרמני ופרץ בצחוק. לשילר אין שום חשיבות בתוך מחנה ריכוז, כמה זמן נוכל עוד להוסיף ולשחק במשחק כאילו.²⁴

²² אופיר, המדור לתיעוד בעל-פה, 2(34); ראו גם: אסתר מילוא, המדור לתיעוד בעל-פה, 1(34); קראוס, עדות שנמסרה למחברת.

²³ ברנע, המדור לתיעוד בעל-פה, 3(34).

²⁴ קראוס, שם.

ויכוחים בנושא זה התעוררו לעתים קרובות, בעיקר כשהיה ילד כלשהו מעורב בהתנהגות בלתי מוסרית. לא תמיד היו המדריכים שלמים עם ההטפה שלהם נגד גנבות או עיסוק במסחר, שהם עצמם חטאו בהם יותר מפעם אחת. המדריכים המשיכו לספר לילדים סיפורים שהטוב זכה בהם לגמול והרשע בא על עונשו. פעמים רבות צידדו הילדים ב"רעים" דווקא. ואולם על אף התופעות השליליות שניסו המחנכים למנוע, אפשר לציין גם תופעות של עזרה הדדית והתחשבות בחברים, תופעות הראויות לציין מיוחד בין גדרות התיל של בירקנאו: ... כל יום אחד מהם תרם כפית קטנה של מרק לילד אחד. והיה תור שלפיו נעשתה החלוקה הזאת. כל יום ילד אחר. ההסבר שלהם היה מאד משכנע ומאד מוצלח. הם אמרו: "אנחנו לא מרגישים אם חסרה לנו כפית אחת קטנה, אבל זה שאחר כך מקבל מנה כפולה – פעם אחת הוא אוכל כמו שצריך".²⁵

הסוף

סופו של בלוק הילדים בא בהדרגה. השלב הראשון, הקשה, התרחש במרס 1944, כשנלקחו כל אסירי המשלוח של ספטמבר לתאי הגזים. הם שרו בדרך את "התקווה" ואת ההמנון הצ'כי.²⁶ הילדים נפרדו אז ממחנכים ומחברים אהובים, והיה להם ברור, אף שלא דובר על כך גלויות, כי הם הומתו בתאי הגזים וגופותיהם נשרפו. כבר היה ברור למדריכים כי גם גורלם וגורל השאר נחרץ, ותאריך מותם אכן נקבע ליום שבו ימלאו שישה חודשים לבואם למחנה. מבחינתם החלה הספירה לאחור; אמנם בפעילותם החינוכית האינטנסיבית לא היה אפשר להרגיש בה, אך מתחת לפני השטח היתה ודאות של הקץ. בין כותלי בלוק הילדים החלה להתרקם תכנית התנגדות שאחדים מן המדריכים היו שותפים לה, וההתעסקות בה נתנה להם כוח להמשיך ולפעול.²⁷ במאי הגיע לבירקנאו עוד משלוח מטרזיינשטט. מאות ילדים נוספו לבלוק, והוא התעורר שוב לחיים. עתה לא התגוררו עוד הילדים עם הוריהם. נוסף לבלוק 31 היה להם בלוק מיוחד לשינה, ואת הוריהם ראו רק במשך היום, כל אימת שרצו בכך. ששת החודשים של משלוח דצמבר התקרבו אל קצם. ואמנם, ב-1 ביולי 1944 הופיע שוב מנגלה במחנה והחלו סלקציות של גברים, נשים וילדים: נצטוונו להתפשט חצי ערומים ולעבור לפניו לפי תור. אחד מחברי הטובים, הארי גולדברגר, שהלך לפני נצטווה לעמוד בצד ימין, שם כבר עמדה קבוצה קטנה. הרוב נשלח שמאלה. אף אני נשלחתי שמאלה, חזרתי על-כן אל ד"ר מנגלה ובבכי ביקשתיו שישאירני עם חברי. קודם

²⁵ אופיר, המדור לתיעוד בעל-פה, 2(34).

²⁶ פיליפ מילר, בתוך: קלוד לנצמן, *שואה*, כנרת 1986, עמ' 213-216; ראו גם: Rudolf Vrba, *I Cannot Forgive*, Bantham, 1964, pp. 190-192 [רודולף ורבה ואלן ג'סטין, *ברחתי מאושוויץ*, תל אביב 1998].
²⁷ מירוסלב קרני, "עדות מאושוויץ", בתוך: תיק בירקנאו, ארכיון בית טרזין, גבעת חיים איחוד; ראו גם: אופיר, המדור לתיעוד בעל-פה, 2(34); קראוס, "היומן".

הניע את ראשו לשלילה, אבל רגע אחר-כך התחייך ואמר: "טוב. עבור ימינה גם אתה!". כך באתי לקבוצה שהיו בה 98 ילדים. הקבוצה היתה מורכבת מבני גילים שונים מבני 12 עד בני 17-16... מיד הופרדה קבוצתנו וכעבור שעתיים בערך הוצאנו מהבלוק. מסודרים בשורות הובילונו אל שער המחנה. אמי עמדה על שפת הכביש ויכולתי להיפרד ממנה. עזבנו את המחנה ופנינו בכיוון המישרפות... כברת דרך לפני המישרפות נטינו שמאלה, אל מחנה הצוענים. שם הריצו אותנו ל"סאונה", ז"א למרחץ.²⁸

רוב הנשים, הגברים והילדים, מלבד מעטים שנבחרו לעבודה במחנות אחרים, הובלו היישר אל תאי הגזים. בלוק הילדים חוסל כולו. מחנה המשפחות הצ'כי התרוקן. לא היה בו כל צורך עוד.

מקור: ישראל גוטמן ודניאל בירנבאום, "אשוויץ: אוטומיה של מחנה ריכוז", הוצאת יד ושם ירושלים, תשס"ג. עמ' 427-445

²⁸ באכנר, "בטרזיינשטאט", עמ' 87.